

Atminties aktyvizmas tarp vertybių ir interesų: paminklai, muziejai ir institucijos

Specialus „Politologijos“ numeris

Kviestiniai redaktoriai

Violeta Davoliūtė

Vilniaus universitetas

Thomas Cauvin

Liuksemburgo universitetas

Dovilė Budrytė

Georgia Gwinnett College

Vietinę, nacionalinę ir net tarptautinę politiką stipriai veikia istoriniai naratyvai, t. y. pasakojimai apie tai, kas „mes“ esame. Nenuostabu, kad šių naratyvų kūrimo ir sklaidos procesai, kuriuos sukelia naujai statomi (ar šalinami) paminklai, muziejų ekspozicijos, švietimo ir istorinių įstaigų praktikos bei kitos panašios veiklos, yra svarbi politinių ginčų erdvė.

Šiuos procesus tirianti akademinė bendruomenė vis dažniau pasitelkia visuomeninės istorijos sampratą, siejamą su piliečių įtraukimo į bendrą praeities kūrimą ir komunikaciją praktikomis. Tai lemia visuomeninei istorijai būdingas normatyvinis siekis išsaugoti etinius ir metodologinius standartus ugdant socialinę sanglaudą, atsparumą ir stiprinant demokratiją skaitmeniniame amžiuje. Visuomeninės istorijos ištakos – „iš apačios“ kilusios iniciatyvos rinkti sakytinę istoriją. O pati visuomeninės istorijos samprata ypač išpopuliarėjo Jungtinė-

se Amerikos Valstijose praėjusio amžiaus aštuntajame dešimtmetyje ir ilgainiui paplito tarptautinėje tyrėjų bendruomenėje (*The Oxford Handbook of Public History*, 2017, p. 4).

Kaip atskleidžia šio specialiojo numerio straipsniai, tarptautinių įtampų ir konfliktų laikotarpiais normatyvines intencijas dažnai užgožia vien savanaudiškais interesais ar egocentiška tapatybe paremtas požiūris į praeitį. Vis stipriau įsivyruoja *atminties aktyvizmas*, tarnaujantis „tik savosios istorinės praeities versijai atsidavusių angažuotų asmenų ir grupių“ (*The Routledge Handbook of Memory Activism*, 2023, p. 5) interesams.

Atminties aktyvizmas, Yifat Gutman ir Jenny Wüstenberg apibrėžtas kaip „kontroversiškos praeities išnaudojimas, strategiškai diegiant mnemoninius ar politinius pokyčius ir veikiant už valstybinių struktūrų ribų“ (*The Routledge Handbook of Memory Activism*, 2023, p. 5), jau yra tapęs pasauliniu reiškiniu, darančiu didelę įtaką valstybių politikai, tarptautiniam bendradarbiavimui, viešoms atminimo ir kitoms socialinėms bei politinėms praktikoms.

Šio specialiojo numerio tikslas – parodyti, kaip *atminties aktyvistai* naudoja muziejus ir kitas institucijas bei praktikas istorinių naratyvų formavimui ir sklaidai. Ar *atminties aktyvizmas*, kai individuali ir kolektyvinė atmintis tampa viešųjų projektų dalimi, iš tiesų padeda sėkmingai sieti istoriją ir atmintį? Ar tokių siekių iš anksto nesužlugdo *atminties aktyvistų* prielaidos dėl tapatybės, ketinimai ir metodai? Ar normatyviniai visuomenės dalyvavimo, piliečių įsitraukimo, profesinių standartų ir demokratijos stiprinimo kriterijai atsispindi šiame numeryje pateiktų tyrimų atvejais?

Penkiuose šio specialiojo numerio straipsniuose iš skirtingų perspektyvų ieškoma atsakymų į šiuos klausimus Europos kontekste.

Aleksandra Kuczyńska-Zonik nagrinėja rusakalbių bendruomenių reakciją į Baltijos šalyse po Rusijos 2022 m. pradėto karo prieš Ukrainą kilusią antisovietinio ikonoklazmo bangą. Ji tyrinėja nacionalinio istorinio naratyvo sovietinių paminklų tema transformaciją ir rusakalbių bendruomenių prisitaikymo prie oficialaus atminties diskurso procesus. Tirdama ir susiedama Latvijos ir Estijos rusakal-

bių bendruomenių interviu rezultatus, A. Kuczyńska-Zonik atkreipia dėmesį į tai, kaip buvo vartojama pasipriešinimo sąvoka. Autorė teigia, kad pokyčiai viešosiose erdvėse, perkelti labiausiai matomus Raudonosios armijos pergalės Antrajame pasauliniame kare simbolius, rusakalbių bendruomenėje nesukėlė „karštų jausmų“, kartu tai nemotyvavo bendruomenės atvirai priešintis paminklų pašalinimui. Dauguma mažumų atstovų liko pasyvūs ir tylėjo, prisitaikydami prie naujosios realybės.

Savo ruožtu Natalia Golysheva gilinasi į Rusijai būdingo mne-moninio užsienio grėsmių valstybės saugumui sustiprinimo istoriją – rekonstruoja naratyvo apie sąjungininkų intervenciją į Šiaurės Rusiją 1918–1920 m. pilietinio karo metu ištakas. Šis klausimas nagrinėjamas iš regioninės perspektyvos, atkreipiant dėmesį į tai, kaip sovietmečiu SSRS šiaurėje buvo sukurti keli šį pasakojimą remiantys memorialiniai paminklai sąjungininkų intervencijos aukoms atminti. Svarbiausias iš jų buvo Mudjugo koncentracijos stovyklos muziejus, įkurtas siekiant parodyti intervencinių pajėgų žiaurumus. Žlugus Sovietų Sąjungai šis muziejus įvardytas kaip propagandinis ir galiausiai uždarytas. Visgi po Rusijos įvykdytos Krymo aneksijos 2014 m. ir vėlesnio karo su Ukraina senieji intervencijos pasakojimai sugrižo. Valstybės remiami vietos atminties aktyvistai Archangelske, Šiaurės Rusijoje, ėmėsi atkurti Mudjugo stovyklos muziejų kaip patriotinio turizmo regione forpostą.

Jennifer Ostojki straipsnis nukreipia mūsų dėmesį nuo Europos periferijos į pačią jos šerdį, t. y. buvusio Europos Parlamento pirminko Hanso-Gerto Pötteringo įkurtus Europos istorijos namus. Čia ES viešosios istorijos iniciatyvų norminė sistema priešpriešinama pragmatinių Pötteringo idėjų įtakai, atsispindinčiai šiandieniniame muziejaus Europos istorijos naratyve. Pötteringas norėjo demokratiizuoti Europos istorijos kūrimo procesą, išreikšdamas įsitikinimą, kad Europos tapatybės kūrimas turi būti įtraukus: šiame procese turėjo dalyvauti įvairių grupių žmonės. Muziejus turėjo tapti visuomenę įtraukiančio dialogo vieta, kur vyktų „bendrai telkiamas (europietiškos) tapatybės kūrimas“. Nors Pötteringo vizija apie muziejų, kaip

dialogo tarp ES ir visuomenės vietą, netapo tikrove, Europos namai vis dar yra svarbus Europos istorijos naratyvo (per)kūrimo įrankis ir ES vertybių, misijos bei istorinių pasiekimų diegimo platforma.

Įtampa tarp normatyvinio požiūrio į visuomeninę istoriją ir tiesmuko politinės galios naudojimo, pasitelkiant istorinį diskursą, analizuojama Petro Eckhardto straipsnyje. Čia tiriama buvusios valdančiosios Lenkijos partijos „Teisė ir teisingumas“ Piłsudskio aikštėje pastatyto paminklo 2010 m. balandžio 10 d. Lenkijos valdžios atstovus skraidinusio ir Smolenske sudužusio lėktuvo katastrofos aukoms atminti istorija. Pasak autoriaus, nepaisant stipraus savivaldybės pasipriešinimo paminklo statybai, šį projektą įgyvendinti pasišovusi nacionalinė valdžia pasinaudojo administracinėmis institucijomis, siekdama primesti savo valią miestovaizdžiui ir užkirsti kelią bet kiam paminklo išmontavimui ateityje.

Galiausiai Gabrielė Norkūnaitė, analizuodama istorinį filmą „Izaokas“ (2019), supažindina skaitytojus su kontroversiškais Lietuvos istorijos ir kolektyvinės atminties aspektais. Jos analizė atskleidžia bene karščiausias istorines diskusijas Lietuvoje dėl lietuvių vaidmens Antrajame pasauliniame kare ir bendradarbiavimo su naciais. G. Norkūnaitės analizė parodo, kaip filmo kūrėjai tapo nevalingais atminties aktyvistais, užsiimančiais tuo, ką ji vadina „dvigubos istorinės traumos“ atminties kūrimu. Holokaustą ir sovietinę okupaciją vaizduodami kaip vieną nuo kitos neatskiriamas patirtis, filmo kūrėjai sulygina „kaltininko ir aukos vaidmenis, taip sumenkindami aukų atminimą ir nusikaltėlių atsakomybę“. Nepaisant vyriausybės iniciatyvų integruoti su Holokaustu susijusias europietiškas mnemonines normas į Lietuvos viešosios istorijos erdvę, „dvigubos traumos atmintis“ išlieka gyvybinga ir kartkartėmis tampa atminties konfliktų priežastimi.